

Original Research Paper

MÜSTƏQİLLİK DÖVRÜNDƏ NAXÇIVANDA ƏDƏBİ TƏNQİDİN İNKİŞAF YOLU

Anar Abuzərli

<https://orcid.org/0009-0007-6574-2725>

Naxçıvan Dövlət Universiteti, Naxçıvan, Azərbaycan

Article history

Received: 30.09.2026

Revised: 07.10.2026

Accepted: 21.10.2026

*Corresponding Author: Anar

Abuzərli, Naxçıvan Dövlət

Universiteti, Naxçıvan, Azərbaycan

Email: anar_abuzerov@mail.ru

Xülasə

Məqalədə Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini bərpa etməsindən sonrakı dövrdə Naxçıvanda ədəbi tənqidin inkişaf mərhələləri, əsas istiqamətləri və elmi-nəzəri xüsusiyyətləri araşdırılır. Müstəqillik illərində milli düşüncənin güclənməsi, sovet ideoloji məhdudiyyətlərinin aradan qalxması və ədəbi-mədəni irsə yeni elmi münasibətin formalaşması kontekstində Naxçıvan ədəbiyyatşünaslıq məktəbinin fəaliyyəti təhlil edilir. Tədqiqatda Yavuz Axundlu, Hüseyn Həşimli, Əsgər Qədimov, Məhərrəm Cəfərli, Fərman Xəlilov, Əbülfəz Əzimli, Seyfəddin Eyvazov və digər ədəbiyyatşünasların elmi yaradıcılığına xüsusi diqqət yetirilir, onların ədəbi tənqidin inkişafına verdikləri töhfələr səciyyələndirilir. Müxtəlif dövrlərdə nəşr olunmuş monoqrafiyalar, elmi məqalələr və resenziyalar əsasında ədəbi-tənqidi fikrin mövzu dairəsi, metodoloji yanaşmaları və bədii əsərlərin qiymətləndirilməsi prinsipləri nəzərdən keçirilir. Eyni zamanda klassik və müasir ədəbi irsin öyrənilməsi, tarixi nəsrin, poeziyanın, dramaturgiyanın və folklorun tədqiqi istiqamətində həyata keçirilən elmi fəaliyyətin əhəmiyyəti müəyyən edilir. Araşdırma nəticəsində göstərilir ki, müstəqillik dövründə Naxçıvanda ədəbi tənqid mürəkkəb ictimai-siyasi şəraitə baxmayaraq yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoymuş, milli-mənəvi dəyərlərin qorunmasında, ədəbi irsin elmi baxımdan dəyərləndirilməsində və Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının zənginləşməsində mühüm rol oynamışdır.

Açar sözlər: *Naxçıvan ədəbi mühiti, müstəqillik dövrü, ədəbi tənqid, Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı, milli düşüncə, ədəbi irs, elmi-nəzəri təhlil*

GİRİŞ

Azərbaycan müstəqilliyə qovuşduqdan sonra humanitar elm sahələrində, o cümlədən ədəbi tənqidin inkişafında da milli düşüncənin ön plana keçməsi, ədəbi prosesin təhlil olunub dəyərləndirilməsi istiqamətində yeni üfüqlər açdı. 1991-1993-cü illərdə Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri vəzifəsində işləyən Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev bütün digər sahələrlə yanaşı, ədəbi-mədəni mühitin dirçəlişinə də böyük qayğı göstərmişdir. Təkcə bir faktı xatırladaq ki, 1992-ci ilin soyuq oktyabr günlərində blokada şəraitində yaşayan Naxçıvanda Hüseyn Cavidin 110 illik yubileyi

qeyd olunmuş, ulu öndər çıxış edib mütəfəkkir ədibin sənətinə yüksək qiymət vermişdir. Bu, ədəbiyyata, sənətə böyük ehtiramın ifadəsi idi.

Müstəqillik dövründə ölkədə olduğu kimi, Naxçıvanda da ədəbiyyatşünaslığın və ədəbi tənqid yeni yaradıcılıq axtarışlarını məhz milli ideologiya üzərində qurmuş, əvvəlki mərhələlərin gərəksiz tendensiyalarından xilas olmuşdur. Elmi fikrin “tənqid və ədəbiyyatşünaslıqda kütləvi-populyar məqalə, resenziya və qeydlərdən başqa, monoqrafik tədqiqlər xeyli güclənmişdir” (Müasir Azərbaycan ədəbiyyatı, 2007, s. 383) qənaəti 1990-cı illər Naxçıvan ədəbi mühitinə də aid edilə bilər. 1990-cı illərdə müasir ədəbi prosesə dair çoxsaylı məqalələr yazılmaqla yanaşı, bir sıra toplular, kitablar, monoqrafik tədqiqatlar da ortaya çıxmışdır. Xüsusən görkəmli ədəbiyyatşünas İsa Həbibbəylinin, Yavuz Axundlunun, Hüseyn Həşimlinin, Əsgər Qədimovun bu sahədəki fəaliyyətləri təqdirəlayiqdir.

XX əsrin ikinci yarısında, eləcə də müstəqillik illərində Naxçıvanda ədəbiyyatşünaslığın ən fəal nümayəndələrindən biri professor, Prezident təqaüdçüsü, əməkdar müəllim Yavuz Axundov (Axundlu) olmuşdur. İlk ədəbi-tənqidi məqaləsi 1952-ci ildə mətbuatda işıq üzü görən Yavuz Axundov uzun illər elmi fəaliyyətlə məşğul olmuş, çoxsaylı kitabların və elmi məqalələrin müəllifi kimi tanınmışdır. Xüsusən ustad ədibimiz M.S.Ordubadinin yaradıcılığı, Azərbaycan tarixi romanının zəngin və çoxşaxəli inkişaf yolu məhz professor Yavuz Axundlu tərəfindən fundamental şəkildə araşdırılmışdır.

Tarixi nəsrin tanınmış tədqiqatçısı olan professor Yavuz Axundlu Hüseyn İbrahimovun “Böhtan” romanına ayrıca məqalələr həsr etmişdir (“Ədəbiyyat qəzeti”, 1998, 18 sentyabr; “Şərq qapısı” q., 1998, 17 oktyabr). Daha təkmil variant isə “Azərbaycan” jurnalında verilmişdir. Mətbuatda müəyyən ixtisarla dərc olunan həmin məqalələri professor ümumiləşdirərək “Hüseyn Cavid haqqında ilk roman” adı ilə “Ədəbi mühit və sənətkar” kitabına daxil etmişdir (Axundlu, 2002, s. 110–120).

Professor Yavuz Axundlunun tənqidçilik səriştəsi bədii nəsr nümunələrinə münasibətdə daha sanballı şəkildə üzə çıxmışdır və bu da təsadüfi deyil. Qeyd etdiyimiz kimi, Y.Axundlu ilk növbədə nəsr tədqiqatçısı olan professional ədəbiyyatşünasdır, xüsusən Azərbaycan tarixi romanının ən kamil araşdırıcısıdır. Onun “Azərbaycan sovet tarixi romanı” (1979), “Tarix və roman”(1988), “Tarixi roman yeni mərhələdə” (1998), “Azərbaycan tarixi romanı: mərhələlər, problemlər” (2005) adlı irihəcmli monoqrafiyaları nəsrimizdə bu janrın keçdiyi yol, yaradıcılıq problemləri, əsas nümunələrinin tematika, problematika və poetika xüsusiyyətləri barədə əhatəli elmi təhlilləri ilə səciyyələnir. Professor Yavuz Axundlunun 1998-ci ildə elmi ictimaiyyətə təqdim olunmuş “Tarixi roman yeni mərhələdə” monoqrafiyasında isə (Axundlu, 1998) əsasən son on-on beş ildə, 1980-

1990-cı illərdə yazılmış müvafiq bədii nümunələrə diqqət yetirilmişdir. Tənqidçi Vaqif Yusiflinin ön söz yazdığı kitabın ilk fəslı “Tariximizin açılmamış səhifələri” adlanır.

Əməkdar elm xadimi, mərhum professor Hüseyn Həşimli ilk ədəbi-tənqidi məqalələrini 1980-ci illərin ortalarından dərc etdirməyə başlamışdır. Onun bu sahədə ilk addımlarından biri hazırda Naxçıvan Yazıçılar Birliyinin sədri olan tanınmış şair Asim Yadigarın “Zirvə yolu” adlı birinci kitabına həsr olunmuş “Sənət yolunun təzə yolçusu” məqaləsidir (Həşimli, 1988). Məqalədə A.Yadigarın müraciət etdiyi əsas mövzular-vətənimizin dünəni və bu günü, Cənub həsrəti, doğma təbiətin tərənnümü, həzin məhəbbət duyğularının ifadəsi, bioqrafik motivlərin təcəssümü və s. barədə söz açılmış, bunların hər birinin müvafiq bədii biçimdə təqdimi nəzərə çatdırılmışdır. Şairin orijinal duyum və deyim tərzinə can atması, klassik lirikadan və folklor ənənələrindən yaradıcı istifadəsi də bədii nümunələr əsasında izah olunmuşdur.

H.Həşimlinin tanınmış şair Cavad Cavadlının poeziyasına həsr etdiyi “Həqiqət nəğməkarı” (“Azərbaycan məktəbi” jur., 1997, № 6) məqaləsi, gənc şair Qafar Qəribin “Gözlərsən mənı” kitabına (1997) “Ön söz”ü və digər yazıları da ədəbi tənqid faktı kimi diqqəti çəkir. Onun “Realizmin genişlənən üfqləri” adlı məqaləsi (1999) isə yazıçı Hüseyn İbrahimovun yaradıcılığının realizmin tarixi ənənələrinin yeni mərhələdə davamı və inkişaf xüsusiyyətləri aspektində təhlilini verir (Hüseyn İbrahimov-80, 1999, s. 65–70).

H.Həşimlinin “Özünütdədiq yollarında” adlı məqaləsi (Həşimli, 2000) Şərurda yaşayan istedadlı şair İbrahim Yusifoğlunun “Arxamca boylanın baxışların var” adlı şeirlər kitabına həsr olunub. Məqalə müəllifi kitabdakı əsərlərin mövzu genişliyini, bir çox nümunədəki dərin vətənpərvərlik qayəsini, eləcə də bədii səviyyəni müsbət qiymətləndirib.

H.Həşimlinin “Qüdrətli yazıçı” məqaləsində (“Sovet Naxçıvanı” q., 1987, 12 sentyabr) professor Kamran Məmmədovun “Yusif Vəzir Çəmənzəminli” monoqrafiyası yazıcının 100 illik yubileyinə layiqli elmi töhfə kimi qiymətləndirilmişdir.

Hüseyn Həşimlinin 1990-cı ildə yazdığı “Müasirlik və tarixilik” məqaləsi (Həşimli, 1990, s. 185–186) ədəbi tənqidin muxtar respublikada yaranan ədəbiyyatşünaslığın yeniliklərinə münasibəti baxımından maraq doğurur. Resenziyada professor Yavuz Axundlunun 1975-1987-ci illərdə yazılmış tarixi romanları tədqiq edən “Tarix və roman” monoqrafiyasının hər bir fəslinin əsas mündəricəsinə nəzər salınmış, əsər yüksək qiymətləndirilmiş, həmçinin iradlar da diqqətə çatdırılmışdır (bəzi tarixi romanlara lazımi diqqət yetirilməməsi, digər xalqların tarixi nəsrı ilə müqayisələrə yer verilməməsi). Naxçıvanlı ədəbiyyatşünaslar Məhərrəm Cəfərovla Hüseyn Həşimovun “Tarix və roman” resenziyası da (“Sovet Naxçıvanı” q., 1989, 8 fevral) Y. Axundlunun həmin kitabına həsr olunmuşdur. Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Rafiq Babayevin “Yaddaşın bərpası” məqaləsində isə Y.Axundlunun 1987-

1997-ci illərin tarixi romanlarını araşdıran “Tarixi roman yeni mərhələdə” monoqrafiyası təhlilə cəlb edilmişdir (Babayev, 2000).

Mərhum professor Hüseyn Həşimlinin Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığına bəxş etdiyi əvəzsiz kitab və monoqrafiyaların sayı otuzdan artıqdır. Onun 350-dən artıq elmi məqalələrində ədəbiyyatımızın ən müxtəlif dövrləri, şəxsiyyətləri, problemləri geniş elmi müstəviyə çıxarılmışdır ki, alimin ədəbiyyatşünaslığımıza qazandırdığı ilklərin sayı onlardır. Mətnşünaslıq, nəzəriyyə, ədəbiyyat tarixçiliyi, mətbuat tariximizin araşdırılması Hüseyn Həşimli tədqiqatlarının əsas istiqamətlərini təşkil etmişdir. Onun “Naxçıvanlı yazıçılar və “Məktəb” jurnalı” (2019) adlı monoqrafiyası, “Əli Səbri Qasimov: ömür yolu və yaradıcılığı” (2020) adlı sanballı bir monoqrafiyası, “Azərbaycan mensur şiirinin tarixi” (2007), “Türk halklarının edebiyat ilişkilerine dair araştırmalar” (2007), “Азербайджанское стихотворение в прозе” (2011), “Пути развития азербайджанского стихотворения в прозе” (2011), “Ədəbiyyat nəzəriyyəsi kursunda sentimentalizm ədəbi cərəyanının öyrədilməsi”, “Bağır Cabbarzadə. Bir yetimin naləsi (çapa hazırlama və ön söz)” (1997), “Xalq yazıçısı Hüseyn İbrahimov-80 (təbriklər, məqalələr, xatirələr toplusu) – (toplama, tərtib, çapa hazırlama, redaktorluq)”, “XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında yeni lirik janrlar” (2002), “Azərbaycan poeziyasında sonet və terset” (2002), “Əlabbas Müznib. Ürək yangısı (çapa hazırlama və ön söz)” (2004), “Əlipaşa Səbur Hüseynzadə. Zümrümə. Düşüncə yarpağı (toplama, çapa hazırlama, ön söz)” (2004), “Azərbaycan mənsur şeirinin təşəkkülü” “Əli Səbri” (2007), “Əli Məhzun” və “Ədəbiyyata dair” əsəri” (2009), “Azərbaycan ədəbi mühiti və türk dünyası” (2009), “Avropa lirik janrları və Azərbaycan ədəbiyyatı” (2009), “Yeni füyuzat” jurnalı (1910-1911-ci illər). (çapa hazırlama və ön söz) (2010), “Hüseyn Cavidin lirikası və Avropa poetik ənənələri” (2012), “Fərhad Ağazadənin “Ədəbiyyat məcmuəsi”ndə ədəbi-elmi fikir” (2012), “Səid Səlməsi” (2013), “Məmmədəli Sidqi və “Şeypur” jurnalı” (2014), “Şeypur” jurnalı (1918-1919-cu illər) (çapa hazırlama və ön söz)” (2017), “İzzəddin Həsənoğlunun ədəbi irsi” (2016), “Şeypur” jurnalı və ədəbi-tarixi həqiqətlər” (2017), “Azərbaycan dilində lirik poeziyanın inkişaf yolu (XIII əsr-XIV əsrin əvvəlləri)” (2017), “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə satirik poeziya” (2017), “Bir tərcümənin taleyi” və digər kitab və monoqrafiyaları nəinki Naxçıvanda, eləcə də Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında hadisə sayılacaq sanballı elmi tədqiqatların nəticəsidir.

Naxçıvanda ədəbiyyatşünaslıq məktəbinin dəyərli simalarından biri də professor Əsgər Qədimovdur. Ümumilikdə 16 kitab, monoqrafiya və tərtib kitablarının müəllifi olan Əsgər Qədimovun elmi fəaliyyətində Naxçıvan ədəbi mühitinin tədqiqi aktualıq kəsb etdiyi kimi Ordubad ədəbi mühitinin nümayəndələrinin irsinin tədqiqi, tərtibi, geniş oxucu kütləsinə çatdırılması müstəsna təşkil edir. Onun elmi fəaliyyətində klassik ədəbi irsimizin tədqiqi, bu sırada Dədə

Qorqud dastanı, Bilqamıs dastanı, aşiq yaradıcılığı da önəmli yer tutmaqla tədqiqatların nəticəsi olan kitab və monoqrafiyaları da çoxsaylı mənbələrin işığında elmi dəlillərlə oxucuya çatdırılır. “Qurbanəli Şərifzadənin həyatı və yaradıcılıq yolu”(2009), “XIX əsr Ordubad ədəbi mühiti. Qüdsi Vənəndi” (2003), “Məhəmməd Tağı Sidqinin həyatı və yaradıcılığı”(2004), “XIX əsr Ordubad ədəbi mühiti” (2010), “Əli Məhbus və əsərləri”(2009), “Fəqir Ordubadi. Divan”(1989), “Təbriz mətbuat tarixindən: “Dədə Qorqud” və “Koroğlu” jurnalları ədəbi-tarixi yaddaşın işığında” (2019) və bu səpkidə olan digər kitab və monoqrafiyaları zəhmətkeş alimin elmi fəaliyyətinin əsas nəticəsi kimi ədəbiyyatşünaslığımızı zənginləşdirməkdədir.

XX əsrin son onilliklərində elmi fəaliyyətə başlayan, müstəqillik illərində Naxçıvanda ədəbiyyatşünaslıq və ədəbi-tənqidin əsas yükünü daşıyan filoloq alimlərdən Vəliyəddin Əliyevin, Arif Əliyevin, Məhərrəm Cəfərlinin, Əbülfəz Əzimlinin, Seyfəddin Eyvazovun və digərlərinin də fəaliyyəti olmuşdur. Bu illərdə “Naxçıvanda yaşayan ədəbiyyatşünaslar Azərbaycanda müasir ədəbi prosesi də müntəzəm izləyir, onun aktual problemlərini, ayrı-ayrı görkəmli nümayəndələrinin yaradıcılığını tədqiq edir, haqlarında məqalələr yazırlar” (Sadıqzadə, 2009, s. 146).

Professor Vəliyəddin Əliyevin resenziyaları sayca az olsa da bədii mətnə müfəssəl, amma kompleks yanaşma ilə diqqəti çəkir. Məsələn, o, Naxçıvanda yaşayan Hüseyn Fərəcoğlunun şeirlərinə həsr etdiyi “Fəhlə şair” məqaləsində (Əliyev, 1974) müəllifin təmsil və satirik şeirlərinin əhəmiyyətini əsaslandırmışdır. V.Əliyevin yazıçı Çingiz Hüseynovun “Adalar” kitabına həsr etdiyi eyniadlı resenziyada (Əliyev, 1980) müəllifin povest və hekayələrinin mövzu, ideya, sənətkarlıq xüsusiyyətləri vəhdətdə nəzərdən keçirilmiş, müvafiq ümumiləşdirmələr aparılmışdır.

Folklorşünas alim Məhərrəm Cəfərli (Cəfərov) da müasir ədəbi prosesə dair məqalələr yazmışdır. Onun “Azərbaycan” jurnalında verilmiş bəzi məqalələri müxtəlif sənətkarların yaradıcılığına ümumi baxışla səciyyələnir. Məsələn, şair Qasım Qasımsadənin yubileyi ilə əlaqədar qələmə alınmış “Bənövşə yarpağı” (1993, № 5-6), Zeynal Xəlilin poeziyasından yığcam şəkildə söz açan “Həmişə bahar olsun” (1995, № 1-3) məqalələri bu qəbildəndir. Bu yazılarda M.Cəfərli həmin şairlərin yaradıcılıqlarının əsas istiqamətlərinə, mövzu və ideya xüsusiyyətlərinə dair ümumiləşmiş fikirlərini ifadə etmişdir. M.Cəfərlinin “Günün həqiqətləri” resenziyası isə (Cəfərli, 1992, s. 181–183) şair Tofiq Abdinin 1991-ci ildə çapdan çıxmış “Şəhərimiz ayaq açır” adlı şeirlər və poemalar kitabı barədədir. Mərhum professor Məhərrəm Cəfərli Osman Sarıvəlli və xalq yaradıcılığı problemini araşdırmış, müasir ədəbiyyatda özünəməxsus dəst-xətt sahibi olan şairin həm folklor haqqındakı elmi-nəzəri fikirlərini, həm də şeir və poemalarında zəngin şifahi söz sənətimizin müxtəlif nümunələrindən yaradıcılıqla istifadəni sistemli şəkildə tədqiq etmişdir. O, 1984-cü ildə bu mövzuda dissertasiya müdafiə etmiş, həmçinin müxtəlif vaxtlarda elmi məqalələri və iki kitabçası dərc

olunmuşdur: “Osman Sarıvəlli və aşığı yaradıcılığı”, “Xalqla bağlılıq”. Bu kitablarda O.Sarıvəllinin Aşığı Ələsgər, Aşığı Şəmşir və digər ustad el sənətkarlarının poetik irsi barədəki elmi məqalələrini təhlil edib səciyyəvi məziyyətləri aşkarlayan M.Cəfərov şairin həm xalq-aşığı şeiri janrlarında yazdığı əsərləri, həm də yaradıcılığında folklordan gələn süjet, obraz, deyim və s.-nin mövqeyini müvafiq mətnlərin əsasında incələyib dəyərləndirmişdir. Bütün bunlar folklorşünaslıq baxımından faydalı olduğu kimi, müasir ədəbi prosesin şifahi söz sənəti ilə əlaqələrinin aşkarlanması baxımından da əhəmiyyətlidir.

Müstəqillik illərində Naxçıvan ədəbiyyatşünaslığının fəal üzvlərindən biri də filologiya üzrə elmlər doktoru Fərman Xəlilovdur. Onun “Mirzə Əli Möcüzün yeni Təbriz nəşrləri” məqaləsi (Xəlilov, 1981) istedadlı satirikin yeni aşkarlanmış əsərlərinin Təbrizdə kitab halında nəşri ilə əlaqədar yazılıb. Məqalədə kitabın əhəmiyyəti ilə yanaşı, nəşr zamanı bəzi sözlərin düzgün verilməməsi də diqqətə çatdırılmışdır. Fərman Xəlilov uzun illərin gərgin araşdırmaları nəticəsində mollaəsrəddinçi şair Mirzəli Möcüzün həyat və yaradıcılığını, mühitini ədəbi təsir dairəsini hərtərəfli şəkildə tədqiq edərək müstəqillik illərində bir neçə kitab və monoqrafiya nəşr etdirmişdir. Zəhmətkeş alimin tədqiqatlarında Mirzəli Möcüz yaradıcılığı və şəxsiyyətinə yeni nəfəs verilmişdir, desək, yanlışdır. Fərman Xəlilov imzası ilə Möcüz yaradıcılığını, mühitini öyrənən çoxsaylı məqalələr ölkə daxilində olduğu kimi xarici mətbuatda da davamlı olaraq dərc olunmuşdur.

Fərman Xəlilovun tədqiqat dairəsi əhatəliliyi ilə seçilir. Belə ki, illər ərzində o, həm ədəbi prosesi xarakterizə edən dəyərli məqalələr yazmış, həm ötən əsrin əvvəllərində naxçıvanlı maarifçilərin fəaliyyət yolunun öyrənilməsində əzmlə çalışmış, eyni zamanda ədəbi-tənqidi məqalələrlə yanaşı Naxçıvan teatrının müxtəlif problemlərindən bəhs edən elmi və publisistik məqalələrlə mətbuat səhifələrində mütəmadi olaraq çıxış etmişdir. Qeyd edək ki, Fərman Xəlilovun son illərdə Naxçıvanın ədəbi-mədəni mühiti və teatr mühiti ilə bağlı məqalələrinin toplandığı kitab seriyası onun səmərəli əməyinin layiqli bəhrəsi kimi diqqətəlayiqdir. Vurğulamaq lazımdır ki, toplularda yer alan məqalələrdə Naxçıvanın ədəbi-mədəni həyatının bir sıra problemləri, şəxsiyyətlərinin irsi elmi müstəviyə gətirilmiş, yeni tədqiqatlara rəvac vermişdir.

Dosent Əbülfəz Əzimlinin də (Əzimovun) ardıcıl ədəbi-tənqidi fəaliyyəti diqqəti çəkir. 1980-1990-cı illərdə “Azərbaycan” jurnalında onun müasir ədəbi proseslə bağlı bir sıra məqalə və resenziyaları dərc olunmuşdur. “Şairin vətəndaş fəallığı” (Əzimov, 1986, s. 184–187) resenziyasında tanınmış şair Fikrət Sadığın “Məndən soruşsalar” kitabının ideya-bədii məziyyətlərindən söz açılır (1985). Tənqidçinin bədii nümunələrə yanaşmasında özünəməxsus nəzəri ümumiləşdirmələr diqqəti çəkir. Məsələn, ayrı-ayrı şeirlərdə “lirika ilə epik təsvirin vəhdəti”, “Bacı-qardaş nağılı”, “Qızıl dağlar ölkəsi” silsilələrindəki şeirlərin ortaq xüsusiyyətləri barədəki qənaətlər bu qəbildəndir. Bəzi

nümunələrdəki “fikir qırıqlığı”, “ifadə təkrarı” da tənqidçinin diqqətindən yayınmayıb və o, bunların aradan qaldırılmasının vacibliyini vurğulayıb.

“Dünyanın dərdi, şair narahatlığı” məqaləsində isə (Əzimov, 1988, s. 187–189) Eyvaz Borçalının “Dünyanın tərkində” kitabındakı şeirlər və poemalar ədəbi-tənqidi təhlil prizmasından dəyərləndirilmişdir. Ə.Əzimli (Əzimov) yazır: “Böyük dünyamızın qayğısına qalmaq, dərini çəkmək lirik qəhrəmanın fəal həyat mövqeyini, vətəndaşlıq narahatlığını da müəyyənləşdirir”. E.Borçalının bu narahatlığı qurumuş çaylardan, məhv olmuş meşələrdən, cavanları şəhərə üz tutan kəndlərdən və neçə-neçə belə problemlərdən bədii sənət dili ilə söz açanda bütün ağırlı-acılı məqamları ilə ədəbi müstəviyə gətirilir. Şairin qoşma və gəraylılarını sadəlikdə dərinlik nümunəsi kimi səciyyələndirən tənqidçi “Kimsəsiz qəbir”, “Budaq əmi”, “Tərəzi dünya” kimi poemalarının tematika və problematikasına da müfəssəl şəkildə nəzər salmışdır.

Ə.Əzimlinin “Narahat şair, narahat şeirlər” məqaləsi isə (Əzimov, 1990, s. 182–185) Tofiq Bayramın “Ay gecikən məhəbbətim” kitabı haqqındadır. Tənqidçinin aşağıdakı müşahidəsi diqqəti çəkir: “Tofiq Bayramın poetik aləmini duymaq üçün onun yaradıcılığında çox aydın nəzərə çarpan bir neçə obrazın üzərində dayanmalısın: Vətən, İnam, Məslək, Cəsarət”. Təhlillər də əsasən bu məfhumların poetik təcəssümü üzərində qurulmuşdur. Müasir poeziyamızda heca vəznində iki dördlükdən ibarət səkkizliklər yazmaq ənənəsində T.Bayramın mühüm rolu var. Onun “formaca eyni, bədii-estetik tutumu etibarilə müxtəlif olan” belə şeirləri də resenziyada yüksək qiymətləndirilib. Kitabdakı ayrı-ayrı nümunələrə istinadən söylənilən aşağıdakı qənaətlə də razılaşmaq lazım gəlir: “Bəzən ictimai-publisistik pafosa meyillilik bədii qənaətlə qarşısına sədd çəkir” (Azərbaycan jurnalı N-7. Bakı-1990).

Ə.Əzimlinin “Azərbaycan” jurnalında oxuculara çatdırılmış “Həyat həqi-qət-lə-ri” resenziyası (1992, № 7-8) yazıçı Əmir Mustafayevin “Seçilmiş əsərləri”nə həsr olunub. “Arazı daşan ellər” məqaləsi isə (2000, № 10) Naxçıvan ədəbi mühitinə tarixilik və müasirlik kontekstində müfəssəl baxışla səciyyələnilir. “Azərbaycan” jurnalı redaksiyasının 1992-1993-cü illərdə “Poeziya: dünənimiz, bu günümüz” mövzusunda keçirdiyi sorğuda iştirakı və müvafiq cavablandırmaları da (1993, № 7-8) bu baxımdan xatırladıla bilər. Ümumiyyətlə, Ə.Əzimlinin müasir ədəbi prosesə dair məqalə və resenziyalarında təsvirçilik, məzmun sadələşməsi yox, elmi təhlillər aparıcı yeri tutur.

Naxçıvan ədəbiyyatşünaslıq məktəbinin dəyərli simalarından biri də dosent İman Cəfərovdur. Onun ötən əsrin 90-cı illərində müasir ədəbiyyatla bağlı yazdığı ədəbi-tənqidi məqalələr diqqəti cəlb edir. “Dünyadan keçən yollar” məqaləsində xalq şairi Məmməd Arazın səfər təəssüratlarından yaranmış şeirlərini elmi-ədəbi təhlilin nəzər nöqtəsinə çəkən (Mehdi, 2000, s. 25–26) İ.Cəfərov Naxçıvan Dövlət Universiteti əməkdaşlarının və tələbələrinin bədii əsərlərindən ibarət “Gəmiqaya”

almanaxının nəşrinə (1999) resenziya həsr etmişdir. Dosent İman Cəfərov “Azərbaycan ədəbiyyatında səyahətnamə” (2001) adlı monoqrafiyası ilə, eləcə də Cəlil Məmmədquluzadə və dünya ədəbiyyatı mövzusunda həsr etdiyi məqalələri ilə elmi-ədəbi fikrimizi zənginləşdirməklə yanaşı, “Molla Nəsrəddin” jurnalı və molla-nəsrəddinçi şair və yazıçıların irsinin tədqiqi istiqamətində də ciddi işlər görmüşdür. Onun resenziya və məqalələri Naxçıvanda ədəbiyyatşünaslıq bazasını zənginləşdirilməsində xüsusi rol oynayır. İ.Cəfərovun çoxsaylı məqalələrində Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının bir sıra aktual, az öyrənilmiş məsələləri genişliklə əksini tapdığı kimi, Naxçıvan ədəbi mühitinin müasir problemlərinin, perspektiv istiqamətlərinin müəyyənlişməsində də alimin elmi araşdırmalarının əhəmiyyəti danılmazdır.

Dosent Seyfəddin Eyvazov 1980-1990-cı illərdə yeni nəşr olunmuş bir sıra əsərlər barədə məqalə və resenziyalar yazmışdır. Bunula belə Xalq yazıçısı Elçinin dramaturgiyasının sistemli tədqiq olunması alimin səmərəli tədqiqatlarının uğurlu bəhrəsidir. Seyfəddin Eyvazov həmçinin uzun illər Naxçıvan ədəbi mühitinin keçdiyi inkişaf yolunu izləməklə seyirçi qalmamış, nəsr və dramaturgiyanın, habelə poeziyanın müasir problemlərini ədəbiyyatşünas mövqeyindən yanaşaraq məqalələrində əks etdirmişdir. Dosentin son illərdə naxçıvanlı qələm əhlinin kitablarına yazdığı resenziyalar, məqalələr, ön sözlər öz elmi tutumu, ədəbi-nəzəri məziyyətləri ilə diqqəti cəlb etməkdədir. Son vaxtlarda muxtar respublikanın müxtəlif bölgələrindəki ədəbi mühitin öyrənilməsi sahəsində daha sistemli addımlar atılmışdır. Bu baxımdan dosent Seyfəddin Eyvazovun “Şərur ədəbi birliyi” kitabını (Eyvazov, 2002) qeyd etmək gərəkdir. Kitaba “Sözün yaddaşı, yaddaşın sözü” adlı ön söz yazmış ədəbiyyatşünas H.Həşimlinin dediyi kimi: “Son onilliklərdə Şərurda ədəbi inkişaf xüsusi vüsət almış, burada həm ədəbi təşkilatlanma, həm də çap məhsullarının kəmiyyət və keyfiyyəti yeni bir yüksəliş mərhələsinə qədəm qoymuşdur. Hazırda Şərur rayonunda bir çox istedadlı şair və nasir yaşamaqdadır ki, onların əsərləri ideya-bədii dəyəri ilə rəğbət doğurur” (Eyvazov, 2002, s. 3).

“Şərur ədəbi birliyi” kitabının ilk bölməsində S.Eyvazov Şərur ədəbi birliyinin 1968-ci ildə rayonda nəşr olunan “İşıqlı yol” qəzetinin nəzdində “Şərur qönçələri” adıyla fəaliyyətə başladığını bil-dirmiş, onun keçdiyi inkişaf yoluna müfəssəl nəzər salmışdır. Şair Altay Tağızadənin başçılığı ilə ilk addımlarını atan birliyə müxtəlif vaxtlarda şairlərdən Budaq Təhməz, Vaqif Məmmədov rəhbərlik etmişlər. Hazırda birliyin rəhbəri tanınmış şair İbrahim Yusifoğludur. S.Eyvazov kitabda birliyin yetirməsi olan, əsərləri burada dinlənilib müzakirə edilən Altay Tağızadə, Budaq Təhməz, Telman Qəhrəmanov, Vaqif Məmmədov, İbrahim Yusifoğlu, Kəmaləddin Qədim, İnqilab Orxan, Rafiq Oday, Allahverdi Aqil və digər tanınmış imzaların Şərurdakı yaradıcılıq fəaliyyətini ədəbi-tənqidi baxım-dan ümumiləşmiş şəkildə dəyərləndirmişdir. Şərurlu yazarların əsərlərindən ibarət “Günəş

Şərurdan keçir”, “İlhamla çağlayır Şərur bu gün də” və digər alma-nax-lar barədə də müvafiq məlumat verilmişdir.

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Hikmət Mehдинin (Mehdiyev) 1990-cı illərin ikinci yarısında xalq şairi Məmməd Arazın poema yaradıcılığına həsr etdiyi tədqiqat işi də diqqətəlayiqdir. Akademik İsa Həbibbəylinin rəhbərliyi altında aparılan bu tədqiqata dair alimin 10-dan artıq elmi məqaləsi dərc olunmuş, bu mövzuda dissertasiya müdafiə etmişdir. H.Mehdinin bu araşdırması əsasında 2000-ci ildə “Çağdaş poema və gerçəklik” monoqrafiyası (Mehdi, 2000) çapdan çıxmışdır. Tənqidçi Vaqif Yusiflinin sözləri ilə desək, həmin tədqiqatda “Məmməd Arazı, bu poetik fenomeni poemalarında açıqlamaq məqsədi” özünün uğurlu elmi həllini tapmışdır (Yusifli, 2014, s. 40).

Monoqrafiyanın ilk fəslində müasir poeziyamızın ustadlarından sayılan Məmməd Arazın həyat və sənət yoluna nəzər salınmış, onun çoxşaxəli yaradıcılıq axtarışlarının əsas istiqamətləri, səciyyəvi tendensiyaları təhlil edilərək ümumiləşdirilmişdir. Əsərdə şairin üz tutduğu əsas mövzular da nəzərdən keçirilmişdir. Sonrakı fəsillərdə isə M.Arazın poemaları tematika və problematika üzrə qruplaşdırılaraq araşdırılmış, onların ideya-bədii xüsusiyyətləri, çağdaş ədəbi prosesdə yeri müəyyənəşdirilmişdir. H.Mehdinin tədqiqat boyu M.Arazın yaradıcılığını “klassikanın, folklorun və novatorluğun vəhdəti” (Mehdi, 2000, s. 130) kontekstində araşdırması ümumən özünü doğrultmuşdur. H.Mehdi son dövrlərdə lirik pomanın tədqiqi istiqamətində apardığı araşdırmalarını kitab və məqalələr halında nəşr etdirməklə Naxçıvan ədəbiyyatşünaslıq məktəbinin inkişafına öz töhfəsini vermişdir.

Müstəqillik dövrü Naxçıvan ədəbiyyatşünaslıq və ədəbi tənqidinin inkişafında özünəməxsus yeri, rolu və xidmətləri olan ədəbiyyatşünaslar içərisində Fərqanə Kazımovanın, Rafiq Babayevin, Lütfiyyə Əsgərzadənin, Nigar Sadıqzadənin, Ramiz Qasimovun, Aygün Orucovanın, Əli Həşimovun, Elxan Məmmədovun, Zamin Babazadənin, elmi yaradıcılığı doğma diyarda ədəbiyyatşünaslıq elminin, ədəbi tənqidin inkişafında əhəmiyyətli rol oynamışdır. Belə ki, yazıçı-folklorşünas Rafiq Babayevin müasir ədəbi prosesi xarakterizə edən resenziyaları, ayrı-ayrı bədii əsərlərin elmi təhlilinin verən məqalələri müstəqillik dövründə Naxçıvan ədəbi mühitinin dolğunlaşmasında önəmli rol oynamışdır.

Nəticə. Müstəqillik illərində Naxçıvanda ədəbi tənqid və bütövlükdə ədəbi-mədəni mühit mürəkkəb ictimai siyasi və blokada şəraitinə baxmayaraq tənəzzülə uğramamış, əksinə milli ideologiyanın formalaşması ilə yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoymuşdur. Bu dövrdə aparılmış tədqiqatlar və yazılmış əsərlər ədəbiyyatın gələcək inkişafı üçün yeni istiqamətlər müəyyənləşdirməkdədir.

Tədqiqatda ortaya çıxan nəticələr aşağıdakı kimi ümumiləşdirilə bilər:

Milli təfəkkürün aparıcı rolu:

Müstəqilliyin bərpası humanitar elmlərdə sovet ideoloji çərçivələrini aradan qaldırmış, ədəbi fakt və şəxsiyyətlərin milli düşüncə prizmasından obyektiv təhlilinə zəmin yaratmışdır.

Klassik irsə və ədəbi dəyərlərə sahiblənmə:

Müstəqilliyin ilk illərində Naxçıvanda sosial-iqtisadi və mədəni vəziyyətin gərgin olduğu dönmədə məqsədyönlü addımlar (o cümlədən Hüseyn Cavid irsinə göstərilən dövlət qayğısı) milli yaddaşın qorunmasında və ədəbi düşüncənin canlanmasında həlledici rol oynamışdır.

Elmi fəaliyyətin sistemləşdirilməsi:

Sonrakı dövrlərdə ədəbiyyat problemlərinin geniş elmi tədbirlər və ixtisaslaşmış elmi jurnallar vasitəsi ilə dərinlən araşdırılması Naxçıvanda ədəbi mühitin elmi-nəzəri dayaqlarının daha da möhkəmlənməsini təmin etmişdir.

Ədəbiyyat siyahısı

- Axundlu, Y. (1998). Tarixi roman yeni mərhələdə. Maarif. (176 s.)
- Axundlu, Y. (2002). Ədəbi mühit və sənətkar. Adiloğlu. (188 s.)
- Babayev, R. (2000, 15 aprel). Yaddaşın bərpası. Şərq qapısı.
- Cəfərli, M. (1992). Günün həqiqətləri. Azərbaycan, (1–2), 181–183.
- Əliyev, V. (1974, 19 noyabr). Fəhlə şair. Şərq qapısı.
- Əliyev, V. (1980, 6 iyul). Adalar. Şərq qapısı.
- Əzimov, Ə. (1986). Şairin vətəndaş fəallığı. Azərbaycan, (3), 184–187.
- Əzimov, Ə. (1988). Dünyanın dərdi, şair narahatlığı. Azərbaycan, (6), 187–189.
- Əzimov, Ə. (1990). Narahat şair, narahat şeirlər. Azərbaycan, (7), 182–185.
- Eyvazov, S. (2002). Şəhur ədəbi birliyi. Elm. (80 s.)
- Həşimli, H. (1988, 5 oktyabr). Sənət yolunun təzə yolçusu. Şərq qapısı.
- Həşimli, H. (1990). Müasirlik və tarixilik. Azərbaycan, (6), 185–186.
- Həşimli, H. (2000, 8 iyul). Özünü təsdiq yollarında. Şərq qapısı.
- Hüseyn İbrahimov-80. (1999). Hüseyn İbrahimov-80: Təbriklər, məqalələr, xatirələr toplusu (H. Həşimli, tərtibçi və redaktor). Yurd. (126 s.)
- Mehdi, H. (2000). Çağdaş poema və gerçəklik. Elm. (200 s.)
- Müasir Azərbaycan ədəbiyyatı (Cild 1). (2007). Bakı Universiteti nəşriyyatı. (504 s.)
- Sadıqzadə, N. (2009). XX əsrdə Naxçıvanda ədəbiyyatşünaslığın inkişafı. Elm. (168 s.)
- Xəlilov, F. (1981, 18 avqust). Mirzə Əli Möcüzün yeni Təbriz nəşrləri. Sovet Naxçıvanı.
- Yusifli, V. (2014). Ədəbi həyat. Vektor nəşrlər evi. (326 s.)

ABSTRACT

THE DEVELOPMENT OF LITERARY CRITICISM IN NAKHCHIVAN DURING THE PERIOD OF INDEPENDENCE

Anar Abuzarli

The article examines the stages of development, major directions, and theoretical characteristics of literary criticism in Nakhchivan following the restoration of Azerbaijan's state independence. It analyzes the activities of the Nakhchivan school of literary studies in the context of the strengthening of national consciousness, the elimination of Soviet ideological restrictions, and the emergence of new scholarly approaches to literary and cultural heritage during the independence period. Particular attention is paid to the scholarly contributions of Yavuz Akhundlu, Huseyn Hashimli, Asgar Gadimov, Maharram Jafarli, Farman Khalilov, Abulfaz Azimli, Seyfaddin Eyvazov, and other literary scholars whose research significantly influenced the development of literary criticism in the region. Based on monographs, scholarly articles, and critical reviews published in different periods, the study explores the thematic scope of literary criticism, its methodological approaches, and the principles applied to the evaluation of literary works. Furthermore, the article highlights the importance of scholarly activities devoted to the study of classical and modern literary heritage, historical prose, poetry, drama, and folklore. The findings indicate that, despite challenging socio-political circumstances, literary criticism in Nakhchivan entered a new stage of development during the independence period. It played an important role in preserving national and spiritual values, promoting the scholarly evaluation of literary heritage, and enriching Azerbaijani literary studies. The research also emphasizes the significance of the Nakhchivan literary studies tradition in shaping national literary thought and maintaining continuity between classical literary traditions and contemporary critical approaches.

Keywords: *Nakhchivan literary environment, independence period, literary criticism, Azerbaijani literary studies, national consciousness, literary heritage, theoretical analysis.*

